

רשימות

כוחה של המלה

יחיא אל האלר

מפי די־שאלני מסרו את המימרה, שהבריות המלה שולטת בהם, ומה ראו לציין ציון מיוחד מימרה זו מפי מדינאי בעל נסיון רב? משמע שהגנו מהכים למגלי אמיתות השכיחות ביותר במציאותנו, אין במס' כת חיי אדם דבר שיהיה מסמל את הפרובלימטיות היסודית שבהם כאותה מלה אשר בפינו, אין לך תופעה שתחיה דומה לשכיחות חולות ואין תופעה דומה לה לעוצם כוח והשפעה. רגשי הביטול החולול כלפי הבל־פה, ופיטומי מלים מצאו להם ביטוי רב — ועם זה אין לך דבר שיהיה בו לרוסם את נשנו ולהסעירה עד למעמקיה כמלה אשר בפי האדם.

המלה היתה בראשית כל דבר, ועם שנאמרה פעולתה מתגלגלת וחולכת מבעד לתוליות הוצאותיה עד סוף הדרות. בתקופות קדומות ייחסו למלה תויה מוחשית וכוח מגי־מסתורי. עמים פרימיטיביים התייחסו אליה ביראה והקפידו על צורתה וצלילותה בקסדנות מיססית ובהרדה, כי השפעות קסמים וגודלות היו קשורים בה. מעשה יפ־תח מתחום מאורעות התג' פותח לנו צוהר להציץ בו לתוך נשמת העמים מאותן התקופות. די־ו, מייסדת קארהגו, קנתה מאת מלך הגומידיים שטח אדמה לפי מידת צורו של שוד לכסותו. עמדה וחחכה את העוד לרצונות רצונות דקות, הטכה אותו וקיבלה שטח כדי ייסוד העיר, ועל אחד מאלילי הדרו סופר, שהוציא, והוא ברמות גמל, הכטחה על כמות אדמה שמידחה כמידת שלושה צעדים מצערו, אחר כך הפך לענק כביר וכבש את כל הארץ כולה, לא משמעות החוזה כפשוטה הכריעה, כי אם המלה, עיקרי דתות ואף אמונות הפלות, בכל זמן ומקום דבוקים היו במלים ספורות. האדם דבק בהם ככתבם וצורתם החיצונית, ועם זה הוא מכניס לתוכם מהרהורי לבו וממאוויו, ואלה בצד אלה נשמרים בתקפם. הציווי שבתורה הוא שלא יעשה אדם דברו פלסתר, והריהו מרכז את הקפדתו היתרה על הנוסח החיצוני, תואיל והשמירה על רחוק קשה היא ואף למעלה מכוחו, אבל על הנוסח הוא משתדל לשמור מכל מקום. מרגיש הוא בו את עוגן הצלתו האחרון מפני שקיעה בתחום אנארכיה גמורה. בתופעה זו אנו נתקלים בכל עם ולשון ובכל הזמנים. יש משום סמליות עמוקה בהתרנהגותו של יצחק, אחר שהכיר מתוך חרדה שדבריו

ברכתו לא ניתנו לבנו הבכור שאהב, הדברים, כיון שנאמרו, שוב אין לבטלם, וגם ברוך יהיה, גם בלעם לא חזר בו מדבריו שנאמרו בניגוד לשליחותו, דומגני, שמחוץ למקרה פרעה בענין שחרור ישראל (זהרי כאן יש לנו ענין באנשי הפוליטיקה) אין דוגמה בתורה של התכחשות מפורשת מצד אדם לדברו.

כי מבחינת התוכן, אין לך דבר מופקר לשימוש שרירותי כמו המלה, בכל היקף החיים אין לך דבר התובע כוחות מוח ולב במידה רבה כל כך כבחירת המלות וניסוחן בענינים בעלי כובד ושקל, ואין לך דבר שהיו מוקדשים לו כוחות רבים כל־כך לשם פיענתו ועיבודו ולפול ולשם פירושן של אותן המלים והנוסחאות לאחר קביעתם, לפי מערכי־לב ואינטרסים של הנוגעים בדבר.

דורנו הוא דורה של הסוגסטיה על הסתעפותיה הרבות, ומכשירה העיקרי הוא המלה, ואמנם לא היה זמן כומננו לשימוש מכשיר זה כדי לכוון בו את דעת האדם בעוצם היקפו וכרוב גזונו, לטובה ולרעה. הפסיכולוג הצרפתי קושה, שיסד את שיטת רישוי הנפש והגוף על השימוש במלים מצומצמות ועל חזרה מיכנית עליהם, הוציא, כמידת האפשר, מכלל תהליך ההשפעה את התודעה, שהרי עיקר פעולתם של כוחות ההבראה הטבעיים, שלצורם באות המלים בלחישתן האבסטרמטית, מתרחש בבכוי נפש האדם, מתחת לסף הכרתו. וכבר עמד על סוד זה, אם לא להפליג עד למקורות קדומים יותר, אנטיסוף, אתר מעשרת תנאמים אצל פלוטרך, שהכריז באתונא, כי בכוחו לרסא התעכרויות רוח האדם באמצעותן של מלים.

דובר מלים כפורט על כלי נגינה, מלה מלה — ורגשות ומחשבות ונימי נפש עלים לקראתה מתוך חביתני נשמנתו מצפים למעוררם, מלה כיון שיצאה מפיו, שוב אין להתזירה לעולמים, כשם שאין להתזיר את הכרוד שנפלט מקנה זרובה, מלה שנפלטת, ואפילו בהיסת הדעת (שאף זה, על פי רוב, אינו נעדר משמעות), תחכה גורל חזוי אדם ומשפחה, ואפילו קיבוצי אדם, לאין תקנה, יש ותלך ותאכל את נפש הנפגעים עד היסוד, ועד לפתחי קברו תלחווה. נסיון החיים שיקע בתוך נשמת האדם את הכרת ערכה של השתיקה, אולם העובדה שמידה זו בכל זאת אינה אלא גחלת מעטים, ולא אחת תבגוד גם בהם, באה להוכיחנה, מה רב כוחו של יצר הדיבור.

ואפילו בפיו של אותו האיש, במצבים שונים. ניתן לומר, שאין לך פעילות אדם בחברה, שבכור זה יגיעו לגדולת הערכה והשפעה ציבורית במיעוט זמן ועמל כבאמנות המלה — כשרון שעיקר מקורו מתנת־שמים. כוחה של מלה פועל עלינו בו במקום ובאותו מעמד, והוא נעזר על ידי שני גורמים: הגורם הראשון הוא אותה רב־משמעות של המלה העשויה לעורר בכל שומע רגשות ואסוציאציות רצויות לו ומאוויו הוא; ושני, ריבוי גוניותם וסביכותם של הדברים במציאות. אין בכוחם של רבים לעמוד על טיבם ומידת אמיתותם בענין הנידון, לא לאחר הדברים, ולא כל שכן באותו מעמד, וכאן הסכנה הכרוכה במלה מבחינה ציבורית. הסיבה היסודית לכך נעוצה במרחק הזמן המשתרע בין המעשה ותוצאותיו, אדם העוסק במלאכת ידים, עליו להתגבר על מעצורים אובייקטיביים שגוררים עליו חוקי החומר, לפנ מצוות היא בשמירתם ולנהוג בשיקול דעת ולפי טבעם, דבר דבור על אפניו, ולהזהר מפני הנזקים האורבים לו עם כל תנועה מתנועותיו, שופנהאור מאיר את ההבדל במשל פשוט. אדם העוסק בנעיצת מסמרים, כיון שעושה תנועה בלתי מדוייקת, מכה הפטיש על אצבעותיו תחת ראש המסמר, וסולק החשבון בין החטא ועונשו מיד. לא כן העושה במלים, אין הוא עוסק אלא בסמלי הדברים, והאפשרות בידי להסיח את דעתו מסביכותם והפרובלימטיות שבהם בלא יודי עים או אף בכוונה תחילה, לדלג דילוגים על פני מרחבי זמן ומקום, ולשחות בים שאין לו גבול ומעצורים אובייקטיביים, כשאינם נמצאים לו בתוכו הוא. איזוקראטס, הנואם היוני, הגדיר את אמנותו ככורשר, להקטין את הגדול ולהגדיל את הקטן — ולתכונה זו יכולים אנו למצוא סמוכים במציאותנו אנו, בכוחה של המלה לבנות עולמות ולהתריבם. החיים והמות בידה, העבדות החירות.

ולא בכדי. סוף סוף אמצעי יסודי הוא הדיבור לבטא כוחות חיים דוחפים בתזקה, אותו מהזור המלים הרב בקרב המוני העם, הנראה ברובו כמחוסר טעם ומטרה, וכסימן לבערות — תפקיד סוציאלי יסודי הוא ממלא. עם כל סימני־הלא־השליליים הכרוכים בו, הרי הוא הדבק התברתי העיקרי בין הבריות, לפי תכניו, אין טוב כשתיקה, אבל מן הדין לנהוג בה זהירות, טעם ותבונה. שתיקה, תכונה מבודדת היא, ואין בה להביא לידי שותפות ולידי חיים שיתופיים.

אנו נוהגים במלים כמטבעות בעל־ערך קבוע ומוסכם העוברים לסוחר — והננו וכשלים בהם על כל צעד ושעל, ואין תימה. המלה אמנם משמשת בית־קבול קבוע למושגי החיים, אלא שהרבה מאד כן המושגים הללו רחוקים מקביעות. הם תולכים ומת־פתחים ומשנים את משמעותם, במידה שהולכים ומש־תנים יחסי הדברים וצורות מחשבותינו, ועל רכ־גוניותו של תוכן זה נוספות כוונותינו הסובייקטיביות לפי המצב והשעה, כל אימת שהננו באים להציאן מפינו, והרי מן הדין שהמלים יהיו רבות־משמעות. אנוכי כל כוונותי ומעשי לאמת, והנה בא בעל־דברי על אמיתו הוא, ואמת סותרת לאמת, ושתיהן טעמן עמן, כי על כן תוכן שונה כלול בהן, כשאיש נאמן נמצא יום אחד מוקע במעשה בלתי נאמן, אף על דעת רבים, יש והדבר יהיה נעוץ בשאלה: נאמנות באותו מקרה ומצב מהי? שלל התוכן והמשמעות של מושגינו הלא מעניק לחיינו הרוחניים את עושרם, ברקם וחנם, אבל הוא הגורם לחילוקי הדעות שבהם. אנו עומדים סמוך לשורש הפירושים המלווים את כל התורות והשיטות הרוחניות. מלים ספורות הן שעמדו ליד ערש כל ההתפלגויות בתחומי הדת והחיים החברתיים הפוליטיים. המלים דימוקראטיה, סוציאליזם, שיון, סובלנות וכר תפיסתם של אנשים שונים בה שונה מאד; אפילו הם שייכים לתחום תרבות אחד,